

Statutul științelor sociale din perspectivă logico-filosofică

Ioan Biriș, *Filosofia și logica științelor sociale*
(Editura Academiei Române, București, 2014)

Viorel ȚUȚUI*

În filosofia contemporană a științelor sociale atât specialiștii cât și publicul specializat sau doar interesat se confruntă adesea cu dificila sarcină de a opta între lucrări cu caracter introductiv și didactic, ce oferă doar o perspectivă generală și lipsită de contribuții originale semnificative, și lucrări înalt specializate, realizate adesea de pe poziții teoretice specifice, asumate în mod explicit, care încearcă să trateze în manieră originală problematica analizată. Mai mult, se sugerează că alegerea între cele două maniere de a aborda tema specificului științei și realității sociale este una radicală, marcată de o antinomie în stilul celor menționate de către logicianul ieșean Petre Botezatu: orice câștig pe linia specificității și originalității este contrabalansat de renunțarea la pretențiile de generalitate și completitudine.

Dorind parcă să dezmințască această viziune, prin recenta sa carte *Filosofia și logica științelor sociale*, profesorul timișorean Ioan Biriș își asumă obiectivul îndrăzneț de a oferi o lucrare cuprinzătoare, cu caracter de tratat de specialitate, ce reunește în cele șase capitole ale sale tot atâtea teme fundamentale ale domeniului: *Despre specificul științelor sociale, Realitatea socială, Logica și teoriile științifice, Conceptele științelor sociale și nivelele de măsurare, Integrarea socio-culturală. Trei forme de logică partitivă, Acțiune socială, raționalitate și jocuri.*

Primul capitol este dedicat statutului epistemologic al științelor sociale și analizează în cele trei secțiuni ale sale trei teme importante ale acestei problematice: cauzele decalajului dintre științele naturii și științele sociale, momentele cele mai importante ale gândirii sociale și distincțiile clasice idiografic-nomotetic, individualism-holism și explicație-înțelegere. În prima secțiune se oferă o utilă sinteză a principalelor motive care au condus la decalajul existent între cele două categorii de științe: motivul obiectivității (domeniul socialului presupune în mod esențial subiectivitatea umană); motivul complexității (spre deosebire de sistemele mecanice sau biologice sistemele sociale nu sunt caracterizate nici prin

* Universitatea „Al. I. Cuza” Iași.

componente, nici prin relații constante); motivul ideologic (dezvoltarea științelor sociale a fost afectată mult mai puternic de obstacolele ideologice); motivul metodologic (diferența dintre cele două tradiții în care s-au constituit științele sociale – pozitivistă și hermeneutică); motivul resurselor (interesul pentru dezvoltarea tehnologică a privilegiat cercetarea din domeniul științelor naturii. Următoarea secțiune este consacrată prezentării momentelor celor mai importante din evoluția gândirii sociale din antichitatea greacă și până în prezent. Singura observație care ar putea fi făcută în legătură cu această utilă analiză diacronică ar fi aceea că poate ea și-ar fi găsit mai degrabă locul la începutul capitolului pentru a oferi suportul informațional pentru celelalte două secțiuni mai sistematice. În cea de-a treia secțiune Ioan Biriș prezintă distincțiile clasice amintite mai sus încercând să depășească expresia dihotomică pe care ele au căpătat-o în mod tradițional și să insiste asupra caracterul complementar al conceptelor și tradițiilor de cercetare puse în opoziție prin intermediul lor: a descriptivului cu legicul, a individualismului cu holismul și a explicației cu înțelegerea (p. 82).

În capitolul următor este abordată problematica ontologică referitoare la diferitele moduri în care a fost conceptualizată realitatea socială. Analiza pornește de la câteva perspective clasice asupra acestei probleme prezentate în prima secțiune a capitolului. Este prezentată mai întâi teoria holistă a lui Émile Durkheim, care afirmă realitatea autonomă a faptelor sociale: sunt obiective, exterioare și constrângătoare în raport cu subiectivitatea indivizilor. A doua viziune amintită este cea individualistă a lui Max Weber care insistă asupra includerii aspectelor subiective cum ar fi semnificația, valoarea, idealul între categoriile definitorii pentru modul în care se constituie realitatea socială. Sugestia lui Ioan Biriș din finalul secțiunii este aceea că înfruntarea dintre cele două perspective ar trebui să se soluționeze printr-un compromis în stil kantian care ar echivala cu recunoașterea legitimității ambelor perspective (pp. 109-110).

Analiza continuă în secțiunea următoare cu expunerea principalelor viziuni referitoare la raportul dintre cultură, societate și personalitate în cadrul realității sociale: de la exagerările de tip culturalist sau behaviorist ce încearcă să reducă sistemul social la cel cultural sau invers, la pozițiile intermediare ce pun în evidență interacțiunile dintre aceste sisteme (la autori precum Parsons, Luhman, Mișu ș.a) și aspectul dinamic al realității sociale. Secțiunea a treia reprezintă o amplă prezentare a teoriei „construcționismului social” (termen pe care îl preferă celui de „constructivism” rezervat în opinia sa epistemologiei), teorie conform căreia realitatea socială este construită social. Ioan Biriș prezintă originile

acestei concepții de tip ontologic pe care le plasează în viziunile despre realitatea socială susținute de către autori ca Durkheim, Marx și Weber, insistând asupra expresiilor contemporane ale acestei doctrine la Lukács, Foucault, Bourdieu și în special asupra contribuției autorilor Berger și Luckmann cu privire la procesele de insitucionalizare și legitimare socială (pp.124-130). În ultima parte a acestei secțiuni este prezentat construcționismul radical și obiecțiile principale cu care această concepție se confruntă, în special suspiciunile de solipsism și antirealism generalizat (pp. 133-134).

În ultima secțiune este prezentată viziunea lui John Searle cu privire la actele de limbaj și rolul lor în constituirea faptelor insitucionale: fapte ce conțin atitudinile noastre și limbajul performativ ca element constitutiv. Realitățile sociale sunt produsul intenționalității colective care elaborează instituțiile în mod convențional pornind de la entități sau evenimente naturale (p. 144). Prezentarea realizată teoriei lui Searle este una detaliată și sistematică insistând asupra obiecțiilor pe care acesta le-a înfruntat (în special din partea lui Barry Smith) și modului cum le-a soluționat, cât și asupra evoluției și dezvoltării viziunii sale de la formularea inițială și până la contribuțiile recente.

Demersul argumentativ al capitolului următor se concentrează asupra problemei epistemologice refetritoare la statutul teoriilor științifice, în general, la al celor din domeniul socialului, în special, și la logica și metodologia ce stau la baza acestora. Capitolul debutează cu prezentarea viziunii asupra teoriilor științifice și a raportului acestora cu experiența sunștinute de unii dintre cei mai importanți savanți și epistemologi (de la Darwin la Hertz, Bohr, Heisenberg și Einstein, de la Duhem la Stegmüller ș.a) din care extrage o serie de caracteristici ale teoriilor: a) acestea nu pot fi confirmate sau informate direct prin observație; b) ele trec dincolo de faptele observate nefiind simple abrevieri aledatelor factuale, și c) teoriile trebuie să explice fenomenele. În plus, meționează o serie de dificultăți ale teoretizării în câmpul socialului: 1) complexitatea fenomenelor; 2) caracterul deschis al sistemelor sociale; 3) stabilitatea redusă și lipsa caracterului repetitiv; 4) influența ideologiei (p. 175).

Secțiunea care urmează este dedicată rolului pe care îl are logica în teoriile științifice. Sunt menționate importanele contribuții ale unor autori precum Frege, Russell, Wittgenstein și se insistă asupra viziunii lui Carnap cu privire la semnificația noilor logici formale pentru limbajul științei și pentru explicarea coerentă a realității. Este vorba despre ceea ce Ioan Biriș numește „programul de matematizare experienței” adică de

realizare a unui model matematic al experienței senzoriale și pe care îl va analiza pe trei direcții: noile structuri logice și reforma logicii tradiționale; noua abordare a existenței; evidențierea structurilor și modelelor matematice din noua logică în relație cu procedurile de substituire și reducere (pp. 184-185).

Următoarele două secțiuni detaliază contribuțiile lui Frege și Wittgenstein în conturarea noilor structuri ale logicii, rolul acestora în cadrul empirismului logic, reacțiile lui Quine, Popper și Thomas Kuhn și abordarea teoriilor ca modele în cadrul Școlii de la Stanford al cărei reprezentant principal este Suppes, și în cadrul structuralismului metateoretic reprezentat de către Sneed, Stegmüller, Moulines și Balzer. În ultima secțiune a capitolului, Ioan Biriș expune o interesantă contribuție proprie: un model de teorie a fenomenelor culturale. Acest „macromodel centrat pe raportul tradiție-inovație”, după cum îl caracterizează autorul, cuprinde o serie de concepte precum cel de „tradiție”, „influență culturală” (cărui îi asociază un indicator numit „coeficientul de influență culturală în funcție de stabilitate”), „funcție caracteristică”, „relație de status”, „funcție de ordonare”, „relație de reprezentare” și „model”, concepte definite riguros utilizând un limbaj simbolic.

Capitolul al patrulea abordează dificila problemă a specificului conceptelor sociale și a nivelului de măsurare a acestora. Prima secțiune prezintă specificul conceptelor sociale pornind de la teza lui Davidson referitoare la dualismul conceptual și la imposibilitatea unei reducții explicative a conceptelor din științele sociale la cele din științele naturii, invocând holismul acestor concepte (nu pot fi înțelese în sine, ci doar în relație cu alte concepte) și dimensiunea lor normativă (conținutul lor nu se referă la fapte de observație ci la norme). Pornind de la această teză Ioan Biriș propune o modalitate de clasificare a conceptelor științifice ținând cont atât de relația acestora cu denotatul empiric, cu modalitatea de obținere a lor și cu funcția teoretică pe care o îndeplinesc, rezultând următoarele categorii de concepte: calitative, comparative, cantitative, concepte-imagini, ideal-tipice și hermeneutice (p. 240). În secțiunea a doua el încadrează aceste clase în trei categorii mai largi: *direct observabile*; *raportate indirect la denotat*; *constructele*, adică acele concepte ce nu pot fi observate nici direct nici indirect. Aplicând această trihotomie la câmpul socialului el observă că termeni direct referențiali nu sunt decât aceia care desemnează unități sociale nu și cei care desemnează calități. Astfel, în științele sociale abundă definițiile nominale ce au caracter convențional, motiv pentru care opiniile sau convențiile noi ocazional redefiniri (p. 242). Acesta este temeiul pentru care Ioan Biriș

realizează în continuare o prezentare diverselor abordări cu privire la logica opiniilor: din perspectiva validității, a consistenței complete a acestora, din perspectiva justificăționistă, a consistenței imperativelor și a rolului analogiei. În secțiunea a treia autorul timișorean insistă asupra operaționalizării conceptelor sociale și a nivelelor de măsurare a acestora. El începe cu observația că acest procedeu, ce precizează operațiile care trebuie să fie efectuate pentru măsurarea conceptelor, se realizează cu mult mai dificil în domeniul social tocmai datorită predominanței definițiilor nominale și faptului că referenții conceptelor nu sunt extralingvistici. De aceea, pentru a face față controverselor privind semnificația acestor concepte, metodologii din acest domeniu recomandă identificarea aspectelor determinabile ale acestora, stabilirea indicatorilor relevanți și măsurarea acestora ținând cont de diferite nivele: nominal, ordinal, de interval și de raport (p. 268). În ultima secțiune, Ioan Biriș include o aplicație a chestiunilor teoretice expuse până acum cu privire la un concept important din domeniul științelor sociale, conceptul de „dezvoltare durabilă”.

Următorul capitol prezintă fenomenul de integrare socială, ce este pus în corespondență cu trei forme de logică partitivă. Prima secțiune este consacrată analizei conceptului de „integrare” și a viziunilor cu privire la acesta. Ioan Biriș își începe analiza cu teoria lui Durkheim, insistă apoi asupra concepțiilor lui Landecker și Teune și încheie secțiunea cu prezentarea noțiunilor înrudite de „conexiune”, „structură”, „întreg” și cu o tipologie a integrărilor. Următoarele trei secțiuni sunt dedicate logicilor partitive pe care le consideră a fi cele mai adecvate pentru exprimarea relațiilor de tip parte-întreg: mereologia, holologia și holometria. Capitolul se încheie în același mod cu o secțiune care reprezintă o aplicație a aspectelor teoretice menționate anterior: logica gândirii slabe și violența religioasă la autorii Gianni Vattimo și René Girard.

Ultimul capitol al lucrării lui Ioan Biriș este dedicat acțiunii sociale, raționalității acesteia și teoriei jocurilor. Demersul argumentativ se deschide cu o parte dedicată conceptului de acțiune socială la sociologi precum Max Weber, Raymond Boudon sau Achim Mișu. Ioan Biriș reține definiția pe care acesta din urmă o oferă acțiunii: „o unitate de elemente și acte, proprie activității sociale a individului și grupurilor de indivizi, ce are un scop intențional sau purpoziv” (p. 345). Menționează, în același timp caracterul deliberat al acesteia și diversitatea ei de forme. Secțiunea a doua subliniază importanța raționalității pentru acțiunea socială și enumeră o serie de concepții și modele cu privire la aceasta, de la Weber, la Boudon și Pareto, insistând asupra tipologiei clasice

weberiene: instrumentală, valorică, tradițională și afectivă. În continuare, atenția autorului timișorean se îndreaptă asupra spinoasei probleme a agregării preferințelor, adică a procesului prin care se nasc preferințele sociale pe baza celor individuale (p. 361). El prezintă conceptul de preferință individuală cu ajutorul logicii relațiilor, diferențiind între preferința strictă, cea nestrictă și indiferență, noțiuni pe care le definește într-o manieră formală riguroasă. Referitor la modul în care se produce agregarea preferințelor individuale în referințe sociale, el face apel la contribuțiile devenite clasice ale unor autori precum Vilfredo Pareto, John Nash, David Gauthier, Mancur Olson, Kenneth Arrow, Amartya Sen ș.a. Ultima secțiune reprezintă o aplicație cu privire la una dintre cele mai importante dezvoltări din științele sociale contemporane: teoria jocurilor fundamentată pe teoria alegerii raționale. După ce amintește istoricul dezvoltării acestei teorii pornind de la primele contribuții din cadrul Școlii austriece de economie, Ioan Biriș prezintă în mod detaliat sinteza realizată cu privire la această teorie de către Martin Hollis și clasificarea în patru categorii de jocuri sociale menționată de către acesta: 1) de coordonare; 2) dilema deținutului; 3) fricosul; 4) bătălia sexelor. În ultima parte, el amintește dezvoltările din logica formală care au fost puse în legătură cu teoria jocurilor, logica dialogică, teoria semantică a jocurilor și contribuțiile Școlii Olandeze a lui Johan van Benthem de relaționare a teoriei jocurilor cu logica epistemică și modală. Teoria care se va bucura de cea mai mare atenție din partea autorului timișorean este teoria semantică a jocurilor dezvoltată de către Jaakko Hintikka.

Concluzionând, putem afirma, cred eu, că lucrarea *Filosofia și logica științelor sociale* a autorului Ioan Biriș reprezintă o contribuție românească remarcabilă în domeniul filosofiei și logicii științelor sociale. Cartea are, așa cum am precizat și la început, caracterul unui tratat de specialitate, de dimensiuni apreciabile, care oferă cititorului prilejul de a cunoaște și de a aprofunda șase teme centrale ale investigației filosofice și logice cu privire la statului științelor sociale. Deși cele șase capitole pot fi privite ca reprezentând șase contribuții relativ autonome, dintre care o parte au și fost realizate în contexte de sine stătătoare, după cum cum mărturisește chiar autorul în *Prefață*, legătura dintre ele este indisolubilă și împreună oferă o perspectivă nu doar asupra principalelor contribuții de filosofie și logică a științelor sociale, ci mai ales asupra complementarității dintre aceste realizări remarcabile atât de variate și asupra modului în care ele pot fi puse în corespondență.